

**Анастасія ШЕВЕРДІНА, 1989, м. Слов'янськ, Донецька область,
Україна**

ОСТАННЯ ХЛБИНА

Анюта бігла від діда Йосипа й баби Йосипихи майже в суцільній темряві, притискаючи до грудей маленького Мишка. Дворічний братик заціпенів від переляку й за всю дорогу жодного разу не писнув. Праворуч і ліворуч, угорі над головою чувся короткий свист. Крихітні блискітки, схожі на світлячків – трасуючі кулі – мчали повз дітей із шаленою швидкістю й розчинялись у безвісті.

Коли Анюта забігла на Марушківку, вулиця здалася мертвою. У жодному віконці не горіло світло. Здалеку линув рев чисельних моторів німецьких мотоциклів. Дівчина закалатала у двері – вони відчинилися. Анюта заскочила до сінців, навздогад тицьнула матері малого й насилу мовила:

– Німці на нашій вулиці!

– Боже, боже! – заголосила Христя, і слідом за нею почали скавучати маленькі доньки – Рая та Маня.

– Цитьте, мамо! – гаркнув Іван. – Гайда, Анюто, до Петровичих! Сховаєшся разом із їхньою Ганною! Знаєш, що німці роблять із молодими дівчатами? Ото ж бо!

Іван схопив сестру за руку й витягнув із хати. Наче уві сні, вони промчали городами й забігли до сусідів. Анюта залізла на піч, де вже причаїлася розпатлана й зарюмсана дочка господарів. Іван переконався, що поруч немає ворогів, і чкурнув додому.

Спати не лягали цілу ніч, по опівночі був обшук. На світанку знову загнукали у двері. Іван відчинив, і до хати знову зайшли троє – двоє солдатів із маузерами й великими торбами за плечима та один цивільний.

– Доброго дня! – мовив цивільний. – Як ви вже зрозуміли, ваше село повністю знаходиться під владою Фюрера та військ Германської імперії. Зараз ми збираємо продуктовий податок. Ви повинні віддати на потребу німецької армії харчі, які маєте.

– Я! Я! – весело озвався один із солдатів. – Мамка, яйки, млеко, шпек!

– Нема нічого! – розвела руками Христя. – Моє багатство – шестеро дітей.

– А що це? – вказав на стіл цивільний. Він відгорнув рушник і побачив великий житній буханець.

– Остання хлібина! – сказав Іван. – Невже маємо померти з голоду?!

Перекладач заговорив до німців, і ті закивали. Вони мовчки вийшли з хати, перекладач – за ними.

– Вибачте, – мовив цивільний, зачиняючи за собою двері.

Іван відвідав дівчат пізно ввечері, коли темрява оповила поля й ліси, а змучене село заснуло неспокійним сном.

– Ну, що там? – запитала Анюта, стукочучи зубами від холоду й переляку.

– Усі наші живі та здорові! – сказав Іван, і сестра полегшено зітхнула.

– Сьогодні всіх обшукували, – повідомив Іван. – Кажуть, убиватимуть жидів і комуністів. Обрали старосту, викликають усіх дорослих до нього, аби ставали на облік і бралися до роботи. Найперше сказали селянам вивести вошей. Для цього на кожну родину виділили шматок душового мила. А в нашій хаті тепер німецька кухня. Мені доручили знайти жінок або дівчат, які б працювали на кухні. Кажуть, платитимуть продуктами. Підете?

– Чи ти здурів?! – скрикнула Анюта. – Сам мене сюди притяг!

– Німці обіцяли, що не чіпатимуть, – знизав плечима хлопець.

– І ти їм віриш?! – жахнулася хазяйська дочка. – А коли нас уб'ють?

– А коли кого уб'ють – лише Господь знає, – відмахнувся Іван. – Від долі не втечеш. А їсти ж треба – і вам самим, і малим!

– Це вже точно, – сумно мовила Анюта. – Треба йти, Ганно. Рано чи пізно нас усе одно знайдуть. Скільки ж нам сидіти в кутку, наче битим собакам? Тиждень, місяць, рік? А що, як вони прийшли назавжди?

– Не може бути! – заперечив Іван. – Нічого не буває назавжди!

– Отже, і боятися завжди не можна! – підсумувала дівчина. – Я повертаюся додому!

Анюта з Ганною сиділи на лаві й чистили картоплю. Здавалося, бульба не скінчиться ніколи. За стінкою галасували німецькі солдати.

Один із них, років під сорок, зайшов до дівчат і сів поряд із Анютою на лавку. Це був привітний німчик, певно, із простих, якого Милейки між собою прозвали «нашим Фріцем». Він був із Берліну. Як зрозумів Іван, Фріц не хотів воювати: його забрали до війська, як і багатьох інших, силою. Фріц завжди носив із собою в кишені на грудях невеличку затерту фотографію та із задоволенням демонстрував її всім охочим. Із світлини ясними добрими очима дивилися на згорьованих українців білявенька жіночка і схожий на кульбабку хлопчик.

Фріц знав, що чоловік Христі Яків і старший син Володя воюють. Він із цікавістю роздивлявся їхні речі й фотографії, і в ньому не було злості. Певно, йому хотілося, щоб усі солдати, яких він чимало бачив на фронті, просто зараз повернулися до своїх родин. Але від нього нічого не залежало. Майже нічого.

Фріц посміхнувся дівчатам, і вони стомлено посміхнулись у відповідь. Озирнувшись і переконавшись, що ніхто із співвітчизників не бачить, Фріц витяг із-за пазухи дві плитки шоколаду і простягнув дівчатам.

Ті схопили ласощі й теж сховали за пазухи, ледь помітно кивнувши на знак подяки. Вони отримували від німчика солодощі вже не вперше. Проте спочатку дівчата боялися, що нацисти їх отруять, і викидали шоколад у город. Але потім голод допоміг їм здолати страх, і дівчата частенько ласували шоколадом, сховавшись за рогом будинку.

Німчик теж кивнув і повернувся до своїх. Ганна кинула ніж і картоплю, сховала обличчя у брудних долонях.

– Чому співвітчизники Фріца вбивають? – пошепки запитала дівчина.
– Чому вони не такі, як він? Чому розстріляли і спалили живцем людей у Корюківці? Нащо отруїли хворих Чернігівської психіатричної лікарні? Чому побудували в Яцево концтабір? Як могли тисячі людей вивезти для рабської праці до Німеччини?!

– Скрізь є погані люди, і є хороші, – стиха відповіла Анюта. – Найчастіше поганих людей небагато, але вони обдурюють хороших і силою змушують виконувати жахливі накази. Гадаєш, тільки в Німеччині діється таке?! Хіба не бачиш – світ збожеволів!

– І що ж нам робити?! – схлипнула Ганна.

– Спробувати вижити! – відповіла Анюта. – І розповісти нащадкам, що війна – найгірше з того, що буває на світі. Вона спотворює всіх і все. Тільки негідник може розпочати війну.

Якось увечері вся родина зібралася довкола діда Клима, Христиного батька, який саме прийшов із Волинки.

– Був я в коменданта, – повагом розповідав старий. – Прийшов і кажу: я, Клим Тимошина з Чорнотич, усе життя чесно працював, крив стріхи. Ніколи не вкрав, нікого не скривдив, але був розкуркулений під час колективізації та залишився з дружиною на старість років просто неба. Насилу збудував крихітну халупку. Чи можна мені за нової влади забрати

назад свій будинок? А він мені: ні, діду, не забирай. Певно, ми тут ненадовго. Ми підемо, а тобі тут жити. Не плоди ворогів. Отакі справи!

– Він правий, тату! – сказала Христя. – Не чіпайте ви їх, нехай живуть! Бог усе бачить і все управить! Ось Ваш брат, Левко, через велику образу до комуністів пішов у старости в Хотіївці! І де він тепер?! Замучений партизанами! А чи думав він про дітей своїх?! Яке в них майбутнє?! Не робіть дурниць, не занапащайте нас!

Старий на мить замислився й кивнув. Раптом із кімнати, де їли німці, почувся нелюдський крик, ніби когось роздирали на шматки живцем. Дорослі підхопилися на ноги, а діти миттю розлізлися кутками, ніби миші. Анюта навшпиньки підкралася до дверей і зазирнула в сусідню кімнату.

Солдати мовчки дивилися на «їхнього Фріца», який бігав кімнатою з перекошеним обличчям, вчепившись пальцями у волосся, і гарчав, як поранений звір.

– Що трапалося? – пошепки запитала дівчина в перекладача, який стояв найближче до неї.

– Отримав звістку з дому, – тихо відповів чоловік. – Його родина загинула під час бомбардування Берліну.

– Бідний німчик! – жахнулась Анюта.

Фріц на мить замовк, зупинився, і його божевільний погляд зачепився за двох котів, які терлися біля столу, випрошуючи шматочки їжі. Блискавичним рухом він схопив тварин, почав бити їх одна об одну й голосити:

– Гітлер-Сталін! Гітлер-Сталін! Гітлер-Сталін!

Коти жалібно нявкали, Фріц плакав, а солдати мовчали, ховаючи один від одного очі.

– Яке горе! – мовила дівчина, здушуючи сльози. – Як же йому тепер повертатися додому?!

Перекладач сумно знизав плечима.

Анюта повернулася до рідних і прошепотіла:

– Певно, скоро і справді кінець.

У вересні 1943 року радянські війська почали звільняти Чернігівщину. Цілий місяць злився в одне нескінченне нічне жахіття, яке щонайшвидше хотілося забути. Під час обстрілів Милейки днями ховались у погребі, доки їхні ноги від сирості й холоду вкрилися гнійниками. Коли ж вони нарешті вилізли назовні, буремна хвиля фронту вже відкотилася на захід.

Найперше Христя спекла хліб. Із залишків муки вийшла невеличка чорна паляниця. Жінка саме витягала її з печі, коли у двері загупали.

Христя відчинила, і до хати зайшов один із місцевих активістів. Жінка не йняла віри, що партизан може бути таким вгодованим.

– Давай, Каурко*, що є їсти! – гаркнув чоловік, не привітавшись.

– Нічого не маю, окрім єдиної хлібини! – вказала на паляницю Христя.

– То давай хлібину!

– Побійся Бога! – скрикнула Христя. – Німці були – і не забрали, а ти ж наш, свій! Усе життя в одному селі прожили! Хіба не знаєш, що в мене шестеро дітей?!

– Не треба було плодити! – гримнув партизан. – Тепер думай, чим годувати!

– Я думаю і від тебе нічого не вимагаю! – тихо мовила жінка. – Тільки прошу: не забирай моє!

– Немає нічого твого! Усе наше, народне! Усі жертвують заради перемоги!

– Я вже пожертвувала чоловіком і сином, – одними губами сказала жінка. – І з мене досить!

Партизан схопив хлібину й кинувся навтьоки. А Христя сіла на лаву й заплющила очі. Вона ще не отримала похоронки на дев'ятнадцятирічного сина, який був тяжко поранений під час Курської битви й помер у госпіталі від гангрени. Вона ще не знала, що ніколи не дочекається з фронту чоловіка, який зник безвісти, повертаючись із полону. Вона навіть не уявляла, де «їхній Фріц», і чи судилося йому повернутися додому. Але вона була настільки вражена і пригнічена подіями останніх років, що в неї не було сили ані обурюватися, ані плакати, ані радіти тому, що вижила. Їй просто було до болю шкода, що вона втратила цю хлібину. Останню хлібину, яка залишилася їй на згадку про людяність на бенкеті смерті та зла.

** Каурка – вуличне прізвисько родини Милейків, які відзначалися темним волоссям і темними (каурими чи карими) очима.*

ДЕЛІКАТЕСИ ДЛЯ ОКУПОВАНИХ

Поля сиділа в сараї біля корови та гладила її впалий рудий бік. Молоденька годівниця зовсім знесиліла від голоду: на дворі липень, а пасти корів ніде. Степи вкриті вогневими укріпленнями, ніби виразками, поля заміновані, паші перериті воронками від снарядів, наче на них потовклися величезні металеві свині. Свині – ось вони хто! Усі, хто влаштував це пекло! Ті, хто забрав її чоловіка кудись туди, до м'ясорубки війни, ті, через кого зруйновано міста й села, через кого нема де сховатися й нічого їсти!

Як так сталося, що все близьке й миле серцю під загрозою знищення? Чому залишили Київ, чому здали Ворошиловград? Хто винен у тому, що не вдалося відвернути війну, не вдалося зупинити ворожий наступ? Чому сотні солдатів – змучені кількогодінними бомбардуваннями з повітря, знекровлені безладними боями, напівголі й голодні – розлазяться станицями, а решта недобитої Червоної армії поспіхом відступає за Дон? На кого вони їх кидають – солдатку з п'ятьма дітьми й корову з мізерним надоем?!

Поля заплакала й судомно стиснула маленьке вим'я. На дні пустого відерця задзюрчало тепле й запашне молоко.

Як тільки Поля занесла глечик із сиродоем до кімнати, діти оточили її й забряжчали кухликами. Лише найстарша Марійка байдуже сиділа на лаві й невідривно дивилась у вікно.

– Ти чого, доню? – поторсала її за плече Поля. – Кого видивляєшся?

– Тата, – самими губами відповідала дівчина. – Де він?

– Він воює, доню, – погладила Марійку по голівці мама. – Із ним усе добре! Він скоро повернеться!

Марійка уважно поглянула на матір і зітхнула. Дівчинка здогадувалася, що Поля їх обдурює, але нічого не говорила братам і сестрам.

А Поля й насправді нікому не казала правди. Іще восени 1941 року вона отримала звістку від знайомого, що в липні Архип Шевченко потрапив до німецького полону в Білорусі. Саме в той час під Вітебськом воював старший син Сталіна. Архипа, який зовні нагадував Якова Джугашвілі, сплутали з родичем «вождя народів». Жінка сподівалася, що все рано чи пізно з'ясується, і її коханий повернеться додому. Але Поля не знала, що попереду на її чоловіка чекали довгі місяці знущань у нацистських катівнях за вірну службу СРСР, а потім – нескінченні роки поневірян радянськими таборами нібито за зраду Вітчизни.

Марійка встала з лави й собі взяла кухлик. Але перш ніж вона підійшла до стола, до хати заскочили двоє озброєних чоловіків у ворожій формі. Один із них, високий, білявий і худий, мовив російською:

– Господине, маєш якісь харчі?

Спантеличена Поля мовчки вказала на стіл, де стояв глечик із теплим іще молоком. Другий чоловік, приземкуватий, чорнявий і кучерявий, підійшов до стола, взяв глечик, любовно притиснув його до грудей і вийшов із хати. За ним рушив і його супутник.

Поля поглянула на дітей. Вони так і стояли, ніби вкопані, із роззявленими ротами й простягнутими кухликами.

– От дурепа! – сплеснула руками жінка й розридалася.

Наступного ранку, прополовши город натщесерце й висмикнувши для дітей кілька тоненьких морквин, Поля ледве вмовила корову дати ще трохи молока. Невдовзі після того, як жінка повернулася додому з невеличким гостинцем, у двері постукали. Діти, які ще спали, прокинулись і сховалися на печі.

Поля, передчуваючи недобре, відчинила. І справді – на порозі стояв учорашній грабіжник. Утім, сьогодні він прийшов один, вочевидь сподіваючись, що зі зговірливою господинею не буде проблем. Однак Поля вирішила не віддавати молоко, чого б це їй не коштувало.

Солдат зайшов до хати, озирнувся довкола і, тицьнувши себе у груди, сказав із посмішкою:

– Алонзо.

Поля знизала плечима. Можливо, іноземець відрекомендувався, але жінка в цьому не була впевнена.

– Італьяно! – пояснив чоловік, і Поля радо кивнула. Отже, це солдат із 8 італійської армії, яка воювала на Східному фронті разом із угорцями й румунами. Чомусь у жінки відлягло від серця. Люди розповідали, що угорці й румуни дуже злі, тож Поля страшенно їх боялася, хоча в її родині було волоське коріння. Про італійців сусіди нічого не знали, бо де – Італія, а де – Мала Вергунка? Певно, це було й на краще.

Алонзо вказав на глечик і запитально подивився на господиню. Жінка заперечно захитала головою. Вона взяла глечик і розлила молоко в п'ять кухликів.

– Це – дітям! – сказала Поля, вказавши пальцем спершу на кухлики, а потім – на малечу на печі. – Собі не залишаю, – пояснила вона, показавши на себе й похитавши пальцем. – А що лишилося – тобі, – мовила жінка, подаючи солдату решту молока.

Італієць зазирнув у глечик і засміявся.

– Но, но! – заперечив він, віддаючи назад посудину. Алонзо витяг із-під сорочки великий золотий медальйон, розкрив його й показав маленькі фотографії двох дітей. – І міє бамбіні! – додав він, але Поля вже все зрозуміла.

Солдат вийшов із хати й невдовзі повернувся, тримаючи в руках високу жерстяну банку. Пальці в італійця були грубі й порепані, тому жінка

вирішила, що Алонзо, як і вона, – землероб. Чоловік простягнув господині консерви й жестом показав, що вміст банки треба їсти. Поля подякувала, і вдоволений Алонзо пішов.

Увечері, коли кожен член родини вже з'їв по картоплині, але голод усе ще не давав заснути, Поля взяла до рук консервну банку й покрутила перед очима. Бляшанка була цілою й чистою, але чомусь без етикетки. Жінці хотілося покуштувати італійських консервів. Утім, вона боялася, що в консервах може бути отрута, від якої вони захворіють, подуріють чи й узагалі віддадуть Богові душу. Нарешті Поля зважилася й відкрила бляшанку: італійська отрута просто тут і зараз лякала менше, ніж уже звичний голод.

Усі діти зібралися довкола матері й по черзі зазирали в банку. Консерви були м'ясними й добре пахли. Поля перехрестилась і з'їла шматочок м'яса. На смак воно нагадувало курятину. Почекавши кілька годин і переконавшись, що отрути в консервах немає, жінка дозволила доїсти м'ясо дітям.

Коли наступного дня Алонзо зазирнув до хати, Поля, вдячно посміхаючись, показала йому порожню бляшанку й виразно потерла живіт. Солдат розсміявся і приніс ще одні консерви. Так італієць підгодував уподобану родину до кінця літа й усю осінь.

У листопаді 1942 року почали ширитися чутки про контр-наступ радянських військ на Донбас. А в грудні Алонзо востаннє зайшов до Полі.

– Гітлер – капут! – чомусь вдоволено оголосив він, ледве переступивши поріг. – Італія! – посміхнувся солдат і махнув рукою в тому напрямку, куди він, певно, невдовзі сподівався повернутися.

– Слава Богу! – полегшено зітхнула Поля.

Італієць витягнув із-за пазухи ще одну консервну банку. Цього разу вона була з етикеткою. Алонзо вказав на кольоровий папірець пальцем і

уважно подивився на жінку. Та піднесла бляшанку до очей і побачила на етикетці зображення жаби.

– Що?! – звела на солдата здивовані очі Поля. – Жаби?! То оце такими делікатесами ти нас годував, антихристе?!

Жінка ладна була репетувати ще довго, але погляд її знову впав на банькате зелене створіння на етикетці, і до горла Полі підступила нудота. Вона схлипнула й затиснула рота долонею.

Алонзо розреготався. Він сміявся так щиро й безтурботно, ніби за його плечима не було тягаря війни на чужій землі, ніби позаду не було шаленої атаки, а попереду – ганебного відступу. Італієць реготів так заразливо, що й Поля за мить приєдналася до нього. Звісно, вона не ображалася на солдата, бо розуміла: він не знущався над ними, а просто намагався допомогти в міру своїх сил. І як кожен справжній селянин, у разі необхідності він міг бути завбачливим і хитрим.

– Адіо! – нарешті заспокоївшись, сказав італієць і обійняв жінку.

– Прощай! – відповіла Поля й погладила міцну, як і в її чоловіка, спину трударя, якого загнали так далеко від домівки злі люди і злочинні накази.

На початку лютого Червона армія почала звільняти передмістя Ворошиловграда, а 14 лютого 1943 року обласний центр був очищений від окупантів. І хоча здавалося, що жахіття війни невдовзі стануть просто страшними спогадами, випробування для Полі ще не закінчилися. Невдовзі діти знайшли на вулиці іграшкового ведмедика і, звикнувши довіряти всім – і своїм, і чужим, торкнулися плюшевого звірятка. Пролунав вибух, і троє дітей були тяжко поранені.

Оскільки жодних ліків не було, Поля рятувала малих як могла. Обробляючи дітям рани відваром попелу зі стебел соняшнику, жінка думала, що саме війна розкриває характер людей уповні. Хороших людей

вона робить здатними на великі жертви й відчайдушні добрі вчинки, а в поганих пробуджує звірів. Але людина здатна перемогти будь-яке чудовисько, якщо дійсно захоче. Саме тому її діти обов'язково вилікуються й виживуть, саме тому неодмінно повернеться її чоловік. Саме тому конче потрібно якнайшвидше закінчити жорстоку війну й докласти всіх зусиль, аби подібна трагедія більше ніколи не знекровила цю стражденну землю.

